

Димо Чешмеджиев

ОЩЕ НЯКОЛКО БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ
“ПОХВАЛНО СЛОВО ЗА ЕВТИМИЙ”
ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Повод за настоящите бележки е статията на К. Кабакчиев “Противоречиво ли е било отношението на Търновските книжовници към преводаческото майсторство на Кирил и Методий?”¹, където се прави опит за дискусия с някои постановки, изнесени от мене в доклад на международния симпозиум “Търновска книжовна школа”². Те обаче ще бъдат пределно кратки, без да дискутирам подробно поставените проблеми. Искам веднага да кажа, че въпросите около Патриарх Евтимий, неговата реформа и нейното развитие и разпространение далеч не са изяснени въпреки дълголетната проучвателска традиция и те трябва да бъдат дискутирани както на богословска плоскост, така и в езиково и правописно отношение, въпреки че Кабакчиев е на друго мнение³.

За улеснение ще вървя по изложението на моя опонент. Веднага трябва да заявя, че той успешно е разбрал за какво става дума в моя доклад, така че недоразумения няма – възраженията му са “концептуални”. По-долу ще стане ясно защо слагам кавички.

Преди да стигна да въпросните концептуални възражения, трябва да обясня на Кабакчиев, който още в самото начало на статията си формулира едно основно обвинение към мене – че лансираните постановки са рожба на използването не на оригиналния старобългарски текст, а на новобългарския пре-

вод, че в поместения в “Търновска книжовна школа” текст действително съм цитирал новобългарския превод на Словото, направен от А. Давидов, Г. Данчев и П. Русев, тъй като става дума за доклад. Още повече че цитираният пасаж е твърде добре известен. Иначе в разгърнат вид този доклад е публикуван другаде и примерите са цитирани в оригинал. Впрочем и там може да се прочетат същите изводи⁴. Самият Кабакчиев също многократно цитира въпросния превод, макар че не го харесва, но той очевидно изхожда от правилни позиции⁵.

Малко по-долу Кабакчиев ме обвинява, че за да обоснова тезата си за това, че под първѣн прѣводителъ Григорий Цамблак е разбирал Кирил и Методий, съм изопачил думите на Ив. Гълъбов, като цитира едно изречение у него, където не се казва, че именно Кирил и Методий са тези първи преводачи, обвинявани за развалата на свещените книги. В това изречение такова нещо наистина не се казва, не се казва и никъде в цялата студия на Ив. Гълъбов⁶, а и никъде другаде у този автор. Всъщност първият, който твърди такова нещо, съм аз, макар че напоследък това мнение се споделя и от други. В доклада си наистина препращам в бележка към студията на Ив. Гълъбов, но то е само защото ми се струва, че мнението, изказано от него, подкрепя моята теза. Така че идеята ми за това, че Григорий Цамблак визира като първи преводачи Кирил и Методий, не идва оттам, че Ив. Гълъбов смята първите преводачи за благочестиви, а от другаде – вж. по-долу.

Тук отново ще цитирам целия пасаж от Григорий Цамблак, в оригинал и в превод, което ще изключи разни недоразумения, макар и “концептуални”:

28.1. Котораа сѣа? 2. Прѣписаніе в/о/ж/ь/ствѣныхъ книгъ ѿт елладскаго азыка на българскии. 3. И да не кто, слышавъ сѣа га(агол)а ца ма, възнепшюуетъ нас ѿт истинны вѣнѣ исхвдити за еже книгамъ българскии многими лѣтѣ старѣишии и ѿт самыхъ началъ крѣщеніа азыка шного. Сжшии, нж и великаго вѣ с(ва)тыхъ сего, самыа тѣа оучивша книги, даже до д(ь)нѣи нашихъ достигшаго. 4. Еѣм сѣе и азъ и нѣс(тъ) инако.

29. 1. Нж прѣвѣн прѣводителе, или за еже еллинскаго азыка же и оученіа не вѣ конецъ вѣд(ѣ)ти, или и за еже своего азыка дебелиости сѣзжити, аже издаша книги, несложни вѣ рѣчехъ гавиша и разоумѣнїи грѣчьскыхъ

писанїи не съгласны, дѣйствию же свързаны и не гладкы къ теченїю глаголющемоу. 2. И тъкмо отъ еже именувати сѧ бл(аго)ч(ъ)ствыхъ книги вѣрное илѣхъ, мнѡгъ же вѣдъ въ нѣхъ крыаше сѧ и истиннымъ догматомъ съпротивленїе. Тѣмъже и мнѡгы ереси отъ сѣхъ произыдоша. 3. Иже въ сѣхъ древнѣхъ вѣторымъ сѣхъ законодавецъ оупразнивъ, такоже нѣкъ въ(о)писанныя скрижали, съ высоты оуныхъ горы съшедъ и рѣкама носѧ, илиже и троуди сѧ, цр(ъ)кви прѣдѧе(тъ) скровище въ истиннѣхъ и(е)в(е)сно: въ сѣхъ нова, въ сѣхъ чьстна, в(а)г(е)лїюу съгласна, непоколебима въ крѣпости догматомъ, тако жива вода бл(а)гочестивыхъ д(оу)шамъ, тако ножъ еретическымъ языкомъ, тако огнь тѣхъ лицомъ. 4. И въпїаше съ павломъ: 5. "Древнѣхъ мимидуща; се выша въ сѣхъ нова".

28. Но какво вършеше? Превеждаше божествените книги отъ еладски езикъ на български. И някой, като ме слуша да говоря тези неща, нека не сметне, че съм излязълъ вън отъ истината, понеже българските книги са с много години постари и са от самото начало на покръстването на народа, пък и защото са именно книгите, които е изучавал и този великъ между светците човекъ, доживялъ дори до наши дни. Зная това и аз и то иначе не е.

29. Но било защото първите преводачи не са вникнали докрай в езика и учеността на елините, било пък защото те са си послужили с грубия свой езикъ, издадените от тяхъ книги са се оказали прости по речъ и несвързани по смисълъ с гръцките писания, грубо съчетани и нестройни в потока на речта. И само защото се наричаха книги на благочестивите, затова се наричаха книги на благочестивите, затова се смятаха за верни, ала в тяхъ се криеше голяма вреда и противоречие с истинските догми. Затова и много ереси произлязоха отъ тяхъ. Като унищожи всички стари книги, този втори законодател слезе отъ върха на планината на ума, носейки с ръцете си, подобно на написани от бога скрижали, книгите, над които се труди и предаде на църквата истинско небесно съкровище: всички нови, всички честни, с евангелието съзвучни, в силата на догмите непоколебими, като жива вода за душите на благочестивите, като ножъ за езичите и като огънъ за лицата на еретиците. И се провикваше заедно с Павелъ: "Старото отмина; ето всичко стана ново"⁷.

Както е известно, този пасаж е предизвикалъ твърде много

спорове — кои са тези “благочестиви”, които не са превеждали добре. Изказани са различни мнения — включително различни автори са се сещали за Кирил и Методий, но са отхвърляли категорично възможността това да са славянските апостоли, тъй като те добре са знаели гръцки независимо от това какъв е техният произход. Затова аз предложих въпросът да се постави по друг начин — да се види какво б и м о г ъ л д а з н а е Григорий Цамблак за Кирил и Методий, тъй като не е задължително той да е знаел за тях точно това, което знаят съвременните учени. На този въпрос може да се отговори дотолкова, доколкото днес имаме някакви сведения. Както вече съм споменавал тогава, при неравномерното и до голяма степен неясно развитие на Пространното житие на Константин-Кирил и до известна степен на житието на Методий на българска почва⁸, животът и делото на славянските апостоли са били известни на ученото българско общество главно по българизирани паметници — без да изброявам всички, това съм направил другаде, ми се ще да спомена само т. нар. Успение Кирилово, където Константин-Кирил е наречен “българин по род” и който е възникнал вероятно в Търново по случай възстановяването на православието в България⁹. Именно затова допускам, че Григорий Цамблак м о ж е д а с м я т а, че двамата братя не са знаели добре гръцки! И понеже по-горе стана въпрос, че според Кабакчиев идеята, че точно Кирил и Методий са тези първѣи прѣвѣдители, ми е дошла от една дума у Ив. Гълъбов, тук е мястото да обясня, че идеята ми е дошла от Синодика на Българската църква, известен и като Борилов синодик, където се казва:

Кирилъ философъ иже вжѣтъное писаніе ѿ грѣчьскаго езѣка на българскѣи прѣложившому и просвѣщ'шому българ'скѣи рѣѣ новому дръгомъ апѣлс...

Методію брату его архіеп'ку моравѣ панон'скые. Ико и тому много потруж'ае се о слов'н'скыи книгѣ...¹⁰

Ето оттук ми дойде тази идея, още повече че в този първокласен паметник Константин-Кирил е наречен и апостол, което не е единствен случай, напротив, той е наречен така, сам или заедно с брат си, в още редица паметници, а някъде имената им се свързват пряко с покръстването на

българите¹¹. Та съчетанието на “преводач на книгите” с “апостол” в Синодика ме наведе на тази идея — че “първите преводачи” за Григорий Цамблак могат да бъдат и Кирил и Методий. Защото у Григорий Цамблак се казва също, че свещените книги са от самото покръстване на народа (28. 3).

От друга страна, въпреки само двата си преписа, стигнали до нас, единият от които по-късен (XVI в.), няма съмнение, че Синодикът е бил широко разпространен, и то не само в България. Без да влизам в подробности, ще припомня само, че в някои сръбски летописи от същото време — началото на XV в., сведенията за Кирил и Методий са заети от българския Синодик — дали пряко или чрез посредник, в случая няма значение¹².

Сега няколко думи за аргументите на Кабакчиев по въпроса за това кои са “благочестивите”. Първият му аргумент е от рода на “това не може да бъде”. Или с други думи, “благочестивите” не могат да бъдат Кирил и Методий, защото “...едва ли средновековният книжовник би си позволил да изобрази солунските просветители и светци като неграмотни в областта на догматиката”¹³. Други аргументи не се забелязват, макар, че Кабакчиев е могъл да ги потърси в развитието на култа към Кирил и Методий през този период. Ако го беше направил, щеше да забележи някои много интересни неща освен “странната” теория на Константин Костенечки¹⁴, — изчезването на техните жития от пролозите (което се отнася и за другите славянски светци)¹⁵, късната поява на Пространното житие на Константин-Кирил в България¹⁶, липсата на жития на Кирил и Методий в т. нар. колекция “Студион”, която според някои автори е съставена от самия Евтимий¹⁷. Както се вижда, има достатъчно материал за размисли и избягване на априорни умозакljučения!

Продължавайки разсъжденията на тема “благочестивите”, К. Кабакчиев “изследва” използването на думата в целия пасаж. Протестирайки срещу “тясното” тълкуване на думата от мене, той обръща внимание на това, че същата дума е използвана още веднъж в същия пасаж (29. 3). Там се казва, че новопреведените книги били: *яко жива вода бл(а)гочестивѣх д(оу)шам (... като жива вода за душите на благочестивите).*

Понеже тук с “благочестиви” се обозначават тези, които ще четат книгите, Кабакчиев стига до извода, че и в 29. 2 с “благочестиви” се означават: “... всички християни, които са изповядвали вярата на неговия език”¹⁸. Признавам, че този извод искрено ме изненада. Тук, разбира се, би могло да се допусне и по-широко тълкуване – под “благочестиви” да се разбират всички създатели на свещените християнски книги, или пък да се приеме тълкуванието на В. Сл. Киселков, който смята, че “благочестиви” се отнася до книгите (“благочестиви книги”)¹⁹. Предложението от Кабакчиев обаче е абсолютно невъзможно, тъй като в противен случай би се получило, че свещената християнска книжнина трябва да се почита не заради този, който я е инспирирал (т. е. Бог), не заради тези, които са я написали (които са богоносни), а ... заради тези, които я четат! От друга страна погледнато, “благочестиви” е прилагателно. Прилагателните, както е известно, поясняват съществителните откъм техни качества. Използването на едно и също прилагателно към две различни съществителни, както е в случая, в никакъв случай не означава, че съществителните са идентични!

За да завърша с тази част от аргументацията на Кабакчиев, ще я допълня и с нейната заключителна част, която е особено впечатляваща. След като стига до извода, че първите преводители не са Кирил и Методий, той пише: “Кои точно преводачи е имал предвид Григорий Цамблак – това остава загадка. Но не може и дума да става, че са били Кирил и Методий”, и добавя: “Ако е имал предвид тях, Григорий Цамблак не би заявил, че книгите, които съдържали противоречие с истинските догми, са от самото начало (от самых началъ) на кръщението на нашия народ”. И по-нататък: “За Григорий Цамблак кръщението не е било еднократен акт и преводът на “божествените книги” да се свързва с началото, поставено от Кирил и Методий. Приемането на християнството от нашия народ според Григорий Цамблак не е с едно начало, а това предполага и различни преводачи”²⁰. Остава на нашия автор да обясни откъде има тези сведения. Впрочем той и на други места е блеснал е осведоменост относно тези въпроси. Там пък твърди: “... първите български преводачи на св.

Писание са били хора от новопокръстения народ и естествено е на тях да не са били известни в детайлност особеностите на християнската религия, и по-точно единството на двата завета²¹. Мислех тук да се спра на старобългарската традиция по тези въпроси, обаче след такива изявления смятам, че е излишно²².

След това Кабакчиев се заема със следващия проблем — да покаже, че Патриарх Евтимий не е унищожил “всички стари книги”, а че тази идея се дължи единствено на неадекватния превод. Това той се опитва да направи на базата най-напред на: “... наблюдение на синонимните двойки *елинѣ* — *грѣкъ*, *елинѣскѣ* — *грѣкъскѣ* и *дрѣвнѣ* — *старѣ*”²³. Всъщност в разглежданата статия той се занимава само с втората синонимна двойка, с първата се занимава другаде, така че ще трябва да се върна към по-старите му работи²⁴.

Най-напред за *елинѣ* — *грѣкъ* и производните им. Като анализира използването на тези лексеми, Кабакчиев стига до извода, че “... лексемите *елинѣ* и *грѣкъ*, както и съответните производни *елинѣскѣ* и *грѣкъскѣ*, означават *различни понятия* (курс. К. К.). С *елинѣ* се означава грък или жител на елинистическа държава, чието съзнание е свързано с политеистичния пантеон на древна Гърция, а с *грѣкъ* се означава жител на византийската империя, изповядващ християнската религия”²⁵. Разбира се, по-образованите читатели ще забележат, че не е задължително съзнанието на жителите на елинистичните държави непременно да е свързано с “политеистичния пантеон на Древна Гърция”, но няма да споря с нашия автор. Само ще отбележа, че той очевидно не прави разлика между античност и елинизъм, тъй като това по-долу ще се окаже важно. Същевременно обаче Кабакчиев отрича мнението на Ив. Гълъбов, който по този повод пише: “В пасажа, в който се говори за връзката на българските евангелски преводи с гръцките образци и за гръцкия превод на библията въобще, Цамблак почти последователно — с изключение на един пример: ... *Неслашнѣи кѣ рѣчехъ явиша сѧ и разоумѣнѣи грѣкъскѣхъ писанѣи несъгласнѣи* (29. 1) — употребява за тях и техните преводи определенията *елинѣскѣ*, *елинѣ* и дори *елладскѣи*. С тази си практика Цамблак приема езика на официалната книжнина от

XIV в., представена например в Манасиевата хроника, гдето се употребяват почти последователно *ελληνις* и *ελληνικη* и значително по-рядко *ελλην* и *ελληνικη*. Това всъщност е опит да се запази една архаизираща тенденция на лексикалния състав на езика, без да може да се отстранят напълно елементите на живата реч, в която *ελλην* и *ελληνικη* са фактически единствените представители на съответните понятия, както това личи от данните на Троянската притча²⁶.

Това мнение много пречи на Кабакчиев, но възраженията му са неубедителни — наистина в примерите, които дава, елинът и пр. се употребяват за по-стари реалии, а гъръкът и пр. за по-нови, но това не означава, че няма стремеж към архаизация. Тя обаче явно се прокрадва където е възможно и не бихме могли да искаме от Патриарх Евтимий да нарече византийския император Андроник “елински” (от примера на Кабакчиев), тъй като тогава ще се получи безсмислица.

Смятам за неуспешен и опита на Кабакчиев да “нормативира” употребата на *елинськѣ* и *грѣськѣ* за цялата Търновска книжовна школа: “След като и Евтимий Търновски разграничава семантично двете лексикални единици, нашите изводи ще имат по-голяма стойност. Едни и същи семантични различия намират отражение в творчеството на най-големите (!) представители на Търновската школа — т. е. това явление можем да схванем като елемент на нормата. Както изтъква Д. Иванова-Мирчева, нормата не е само правопис или графика, а обхваща и определена книжовна лексика”²⁷.

Всъщност с тази позиция Кабакчиев цели да достигне до следващия си извод: “Следователно първите старобългарски преводачи не са знаели задоволително елински език (елинския език). Като елински език Григорий Цамблак определя езика, на който е направен преводът на Седемдесетте. Птоломей II нарежда преводът да се извърши на елински език... Следва да се има предвид, че новопреведените Евтимиеви книги са е(α)γ(ε)λ(ι)ο(υ) съгласны, което потвърждава, че са превеждани старозаветни текстове. Този момент кореспондира със свидетелството на писателя Цамблак, че един от недостатъците на първите български преводи е, че те са разούλκνнн грѣчьскнх

писанїи нестѣгласныхъ. С други думи, с евангелието и грѣцките писания се обозначава един и същ референт – новозаветните книги”²⁸.

Позволих си този малко по-дълъг цитат, защото в него се съдържа основният възглед на Кабакчиев по въпроса. На този си възглед той явно много държи, защото го повтаря многократно²⁹.

Втората синонимна двойка, която изследва Кабакчиев, е *дрѣвнѣ* – *старѣ*. Според него отново трябва да се прави “семантична разлика” между тяхната употреба. След като изследвал от тази гледна точка Словото, той стигнал до извода, че прилагателното *дрѣвнѣ* винаги се свързва с явления от Стария завет, докато *старѣ*, използвано еднократно, се съчетава с *лѣто*: “... т. е. значението на *старѣ* може да се отнесе към някакви темпорални граници, докато при *дрѣвнѣ* не съществува такова съчетаване...”³⁰. В следващата си статия Кабакчиев детайлизира тези свои възгледи, като добавя, че *дрѣвнѣ* се свързва с “постановки от Петокнижието”³¹.

Изяснявайки тези важни възгледи на Кабакчиев, по-лесно ще можем да разберем аргументацията му за това, че всъщност Патриарх Евтимий не е унищожавал никакви книги: “Както се вижда от старобългарския текст, Григорий Цамблак не говори пряко за никакви книги, които са били унищожени от Патриарх Евтимий. В оригиналния текст стои съчетанието *иже вѣскъ дрѣвнѣ*, чийто форми са за ср. р. мн. ч., което изключва възможността с тях да се означават книги (*книгы* – ж. р., мн. ч.).”³²

За книги следователно се говори само в превода, а в оригиналния текст се говори за нещо друго. Въпросът е обаче какво е това друго? Преди да определи какво се крие под *вѣскъ дрѣвнѣ*, авторът определя какво трябва да се разбира под *вѣскъ юва*, *вѣскъ чьстна*. Това отново не са книги, а ... “неща”. За да определи що е то *вѣскъ дрѣвнѣ*, той анализира два момента, присъстващи в Словото – първият, че “... прилагателното *име дрѣвнѣ* е във връзка с Петокнижието, а вторият е, че в използвания от Григорий Цамблак цитат от апостол Павел се казва: “Старото отмина; ето всичко стана ново” (II Кор. 5:17), което се тълкува от Йоан Златоуст като “... единство и опо-

зиция между двата Завета, като се изтъква превъзходството на Новия". Изводът на Кабакчиев е: "С други думи, със съчетанието въскъс дръвкѣ Григорий Цамблак означава всички тези моменти от Стария завет, които са предпоставка за новозаветните "блага", а те (скрижали, обрезание, манна и пр.) се съдържат в Петокнижието и, разбира се, не могат да бъдат унищожени. В противен случай трябва да се приеме, че Евтимий Търновски е унищожил Петокнижието като част от "божествените книги", а не неговите старобългарски преводи. Ако все пак се допусне, че търновския реформатор е унищожил старите преводи на "божествените книги", остава неясно защо е трябвало да се провиква заедно с апостол Павел "Старото отмина; ето всичко стана ново"³⁸.

След това вече Кабакчиев ни обяснява, че Патриарх Евтимий не е унищожавал книги, а при превода си е "... изпразнил, освободил "божествените книги" и по-точно въскъс дръвкѣ (сиреч Петокнижието — б. м. Д. Ч.) в тях от противоречие с истинските догми. Именно цитатът и неговият контекст предопределят значението на оупразнити (оупразникъ) в дадения случай като "изпразня", "освободя", а не "унищожа"³⁴. След като подкрепя изводите си с подобни доказателства, авторът прибавя и нови — от общологическо естество, — че Патриарх Евтимий не е имал нито физическа, нито юридическа възможност да устройва "такова аутодафе", като другаде добавя, че и нямал време за това³⁵, че всъщност той "освобождавал" все пак "по-старите книги" (макар че малко по-горе доказва, че изобщо не става въпрос за книги) от заблудите, а не ги унищожавал, че Евтимий е сравнен с Мойсей, а пък Мойсей не е унищожавал никакви книги и пр.³⁶

Така стигаме до края на тази бележита статия, но не и до края на проблемите, защото Кабакчиев е подкрепил своите изводи особено що се отнася до Петокнижието, с допълнителни "аргументи" в една друга, вече многократно цитирана статия³⁷. Тези аргументи са главно "историко-богословски" — заема се да покаже, че обстановката в България тогава е такава, че се налагало да се преведе именно Петокнижието и нищо друго. Тази обстановка се отличавала с изключително разпространение на различни ереси, а именно петте книги на Мойсей

били главното оръжие срещу тях. С риск да стана досаден, все пак ще цитирам още една мисъл на Кабакчиев, забележителна, без всякакво съмнение:

“Освен това самата философска основа на исихазма произтича от Петокнижието — нарушаване на непосредствената връзка между бога и човека чрез грехопадението, която трябва да се възстанови”³⁸.

Сега дойде ред да кажа и аз няколко думи по така изложените възгледи на Кабакчиев по изследвания пасаж. Веднага ще изтъкна, че са изцяло рожба на фантазията му и нямат нищо общо с разглеждания извор.

На първо място за синонимната двойка *елинскъ* — *грѣцкскъ* или *елинскогѣ* (*ѣзыка*) — *грѣцкскѣхъ* (*писанїи*), която в текста всъщност ни интересува като опозиция. При всички случаи тук трябва да се тръгне от цитирания по-горе анализ на Ив. Гълъбов — употребата на “елин” и “елински” говори за очевиден стремеж към архаизация. Както обаче посочих вече, не може да се очаква, че тази архаизация може да бъде повсеместна и безогледна. Същевременно да се говори за някаква норма в употребата на “елински” и “грѣцки”, е пресилено — в “Похвално слово за Евтимий” формата “грѣцки” (*грѣцкскѣхъ*) се среща само веднъж — в нашия откъс. Един път се среща тази форма и в цитираното от Кабакчиев Житие на Стефан Дечански.

Всъщност от всички тези приказки няма особена нужда, ако се обърнем отново към нашия откъс — към мястото, където се “противопоставят” елински и грѣцки. Там за съжаление на нашия автор не се говори само за “елински език”, а целият израз е “... *елинскогѣ* *ѣзыка* *же* *и* *ѣученїа*...”. Ако с *елинѣ* се означава “грѣк или жител на елинистическа държава, чието съзнание е свързано с политеистичния пантеон на древна Гърция”, както настоява Кабакчиев, тогава очевидно първите преводачи, за да превеждат свещената християнска книжнина, е трябвало да познават... учението на грѣците от елинистическата епоха, които обаче са били езичници според християнските представи. Така добре проличава и кой работи с превода — в него *ѣученїа* е преведено като “учеността”!

Абсурдна е идеята, че чрез противопоставяне на “елин-

ски” и “гръцки” Григорий Цамблак е разграничил езика на Стария и Новия завет. Гръцкият език на Стария завет (т. е. езикът на Септуагинта) действително е различен от гръцкия език на Новия завет. Проблемът обаче е там, че по разделението на Кабакчиев те попадат в една и съща графа, тъй като принадлежат на една и съща епоха — т. нар. елинизъм. Вече споменах, че Кабакчиев не различава елинизъм и античност, но изглежда той не е много силен в тази материя — някъде говори напр., че езикът на новозаветните книги е “... елинският диалект на гръцкия”, а след това за “... гръцки, т. е. елински диалект”³⁹. Подобни изявления издават очевидно недостатъчна филологическа подготовка. Впрочем кой знае защо Кабакчиев е оставил без никакво внимание една от формите на “елински” в текста точно в интересувания ни пасаж (28. 2), където Григорий Цамблак ни съобщава, че Патриарх Евтимий превеждал “... от еладского языка на българский.” Как такъв тънък познавач на семантиката на думите не е изследвал тази форма? Дали по логиката на Кабакчиев Григорий Цамблак не е искал да ни каже, че Старият Завет (може и Петокнижието) е преведен в Елада? Въпросите са излишни, тъй като е очевидно, че “еладски” и “гръцки” в този текст са **синоними**. Кое то не е изненадващо, като се знае какъв голям майстор на синонимите е Григорий Цамблак⁴⁰.

Като оставим настрана подобни “дреболии”, дори да допуснем, че Григорий Цамблак действително прави подобно разграничение и с “грък” означава “жител на византийската империя”, тогава Новият завет, който според Кабакчиев е означен с “гръцки писания”, би трябвало да е написан от византийци!

На втората синонимна двойка — *древинъ* — *старъ*, с която Кабакчиев конкретизира изводите си (сиреч Патриарх Евтимий бил превеждал само Петокнижието), ще се спра по-накратко, тъй като тук идеята е още по-безсмислена. Ако на някой му се струва, че това е крайно изказване, нека види какво е написал нашият автор: понеже *древинъ* в три случая се употребява във връзка с персонажи от Стария завет, то значи и четвъртия път, в нашия откъс, това е така. И понеже най-

старото нещо в Стария завет е Петокнижието, значи изводът, направен преди това, се конкретизира – Евтимий е превеждал Петокнижието. Този извод се подкрепя от твърдението, че при значението на старъ имало темпорални граници, защото се употребявало заедно с *лѣто*! На Петокнижието ще се спра още веднъж по-долу, а тук искам само да припомня това, което казах по-горе за прилагателните.

Върхът на тази поредица от “идеи” е твърдението, че *всѣ дръвѣ* всъщност не се отнася за книги, а за нещо друго. Така и не става ясно за какво. Дали с този израз се означават “всички тези моменти от Стария завет, които са предпоставка за новозаветните блага”, които в такъв случай не могат да бъдат унищожени, както остроумно се е досетил и сам Кабакчиев, или все още става дума за книги, които обаче Евтимий не бил унищожил, а “изпразнил, освободил”. Как точно авторът си представя “изпразването” на книгите – това не е благоволил да ни съобщи. А е трябвало!

Не смятам да се спирам на “историко-богословските” аргументи за това, че Евтимий е превеждал точно Петокнижието – те са достатъчно неубедителни. Искам да кажа само на Кабакчиев, че не е било нужно да мобилизира всичките си богословски познания, почерпени от речници по атеизъм, учебници за семинарията и пр.⁴¹, за да обосновава значението на Петокнижието като основна част на Стария завет – то е очевидно. Кое то обаче не означава, че това са едва ли не единствените библейски книги, които се използват против различните ереси. Пък и все ми се струва, че ако Григорий Цамблак беше визирал единствено и само Петокнижието, много по-лесно щеше да му бъде, ако просто беше го споменал. Още повече, че самият той сравнява учителя си с Мойсей.

Така горе-долу стоят нещата около моята хипотеза за отношението на Григорий Цамблак и Патриарх Евтимий към Кирил и Методий, около превода на “Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак и идеите на Кабакчиев по тези въпроси. Преводът на това Слово, извършен навремето от А. Давидов, Г. Данчев и П. Русев, очевидно не е идеален, той има своите недостатъци, както вече е посочвано неведнъж в историографията⁴², но те в никакъв случай не са там, където

ги търси Кабакчиев. Впрочем, въпреки че не е съгласен с този превод, а както става ясно, не е съгласен много отдавна, той непрекъснато го цитира. Логично е, след като има други възгледи, Кабакчиев да направи и свой превод. Или ако това не е по силите му, да преведе поне тази част, която не му харесва. Това Кабакчиев не е направил нито веднъж, нито едно място в многобройните си статии, посветени на проблема! Това има само едно обяснение — той не може да направи превод, в който да са отразени неговите възгледи. Защото тогава ще лъсне с пълна сила тяхната безсмисленост. Именно за това в науката досега тези възгледи не са срещнали никакъв отклик⁴³!

БЕЛЕЖКИ

¹ В сп. "Проглас", № 1, 1996, с. 21–29.

² Д. Чешмеджиев. Константин Костенечки за произхода на кирило-методиевския език. — В: Търновска книжовна школа. Т. 5, В. Търново, 1994, с. 631–640.

³ К. Кабакчиев. Лексикалната синонимия у Григорий Цамблак като източник на сведения за преводаческата дейност на Евтимий Търновски. — Български език, № 1, с. 31: "... в езиково и правописно отношение реформата в основни линии е изяснена".

⁴ D. Češmedžiev. Constantin Kostenecki de l'origine de la langue de Cyrille et Méthode. — Etudes balkaniques, 3, 1991, 52–64; ср. Д. Чешмеджиев. Към въпроса за състоянието на кирило-методиевата идея през XV в. — В: Българският Петнадесети век (сборник с доклади за българската обща и културна история през XV век). С., 1993, с. 129–136.

⁵ К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението, с. 25. Превеждал ли е Евтимий Търновски литургични книги според сведенията на Григорий Цамблак. — Български език, № 4, 1992, с. 305.

⁶ Ив. Гълъбов. Цамблаковото слово за Евтимий и българският книжовен език в края на XIV в. — В: П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 55–90.

⁷ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 166–169.

⁸ Д. Чешмеджиев. Към въпроса за състоянието, с. 132. За “руските букви” в Пространното житие на Константин-Кирил Философ. — В: Кирило-Методиевски студии, кн. 10, 1996, с. 130.

⁹ Д. Чешмеджиев. Кирил и Методий — покръстителите на българите? — Исторически преглед, № 4, 1992, с. 84–93. За някои аспекти на култа към Кирил и Методий през Второто българско царство (извън атонско-търновската реформа). — Исторически преглед, № 6, 1992, с. 90.

¹⁰ М. Г. Попруженко. Синодик царя Борила (Български старини, VIII). С., 1928, с. 77; ср. Д. Чешмеджиев. За някои аспекти, с. 91 сл.

¹¹ Вж. бел. 9.

¹² Љ. Стојановић. Стари српски родослови и летописи. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење. Споменици на српском језику, кн. XVI, Ср. Карловци, 1927, с. 157, 159, 162, 164–165; ср. D. Sp. Radojčić. Tradition Cyrillo-Méthodienne chez les Serbes, in: Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τομός, т. 1, Συ Θεσσαλονίκη, 1966, 204–205, с. 204–205; Љ. Дурковић-Јакшић. Култ словенских апостола Кирила и Методија код срба, Београд, 1986, с. 19; Д. Чешмеджиев. За някои аспекти, с. 93.

¹³ К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението, с. 23.

¹⁴ D. Češmedžiev. Op. cit., p. 52 ect.; Д. Чешмеджиев. Към въпроса за състоянието, с. 130.

¹⁵ Д. Стефановић. Прилог проучава у месецослова XIII и XIV века, јужнословенски филолог, XIV, 1989, с. 152, 157–158.

¹⁶ Вж. бел. 8.

¹⁷ Д. Чешмеджиев. Към въпроса за състоянието, с. 132 с постарата литература.

¹⁸ К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението, с. 23–24.

¹⁹ В. Сл. Киселков. Митрополит Григорий Цамблак. С., 1946, с. 42. П. Динеков. Старобългарски страници (антология). С., 1966, с. 209, също приема превода на Киселков.

²⁰ К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението, с. 24.

²¹ К. Кабакчиев. “Учеността на елините” или “учението на гърците”? (Едно неясно място в преводите на “Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак) — Език и литература, № 2, 1983, с. 68.

²² Вж. напр. Пространното житие на Методий. — В: Климент Охридски. Събрание съчинения. Т. 3 (подг. за печат В. Ст. Ангелов и Хр. Кодов). С., 1973, с. 191, или Проложното житие на Кирил

и Методий, в: А. Теодоров-Балан. Кирил и Методи, св. 2. С., 1934, с. 42; ср. коментара на Б. Н. Флоря. — В: Сказания о начале славянской письменности. М., 1981, с. 168, бел. 2; ср. други мнения в: Тържество на словото. Златният век на българската книжнина (съст. и науч. коментар Кл. Иванова, Св. Николова). С., 1995, с. 181, 233.

²³ К. Кабакчиев. Лексикалната синонимия, с. 27.

²⁴ Пак там, 27–34; К. Кабакчиев. “Учеността на елините”, 65–68; За преводаческата дейност на патриарх Евтимий Търновски в манастира “Св. Троица” според Григорий Цамблак. — В: Трудове на ВТУ “Кирил и Методий”. Т. 27/26, 1989, Филологически факултет, кн. 1, Литературознание, с. 63–86.

²⁵ К. Кабакчиев. Лексикална синонимия, с. 29.

²⁶ Ив. Гълъбов. Цит. съч., с. 78–79.

²⁷ К. Кабакчиев. Лексикална синонимия, с. 29.

²⁸ К. Кабакчиев. Превеждал ли е Евтимий Търновски, с. 306.

²⁹ К. Кабакчиев. За преводаческата дейност, с. 64–65.

³⁰ К. Кабакчиев. Лексикалната синонимия, с. 30.

³¹ К. Кабакчиев. За преводаческата дейност, с. 67.

³² К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било, с. 25.

³³ Пак там, с. 26–27.

³⁴ Пак там, с. 27.

³⁵ К. Кабакчиев. За преводаческата дейност, с. 67.

³⁶ К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било, с. 27.

³⁷ К. Кабакчиев. За преводаческата дейност, с. 70.

³⁸ Пак там, с. 80.

³⁹ Пак там, с. 65.

⁴⁰ К. Кабакчиев. За някои семиотико-стилистични особености на синонимията у Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. Т. 3. С., 1984, с. 251–256.

⁴¹ К. Кабакчиев. Патриарх Евтимий и Мойсей — семантико-идеологична интерпретация на сравнението в “Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. Т. 5, В. Търново, 1994, с. 119, бел. 17.

⁴² Вж. А. Наумов в: Литературна мисъл, № 1, 1973, с. 140–141; Ch. Hannick. Byzantinische Rhetorik in der Lobrede des Grigorij Camblak auf Evtimij von Turnovo, Anzeiger für Slavische Philologie, b. XXII/I (Festgabe für R. Aitnetmüller zum 70. Geburtstag, teil I), Graz, 1993, 81–85. Вж. също К. Кабакчиев. За преводаческата дейност, с. 75, където авторът поправя броя на преводачите на Септуагинта в превода на Словото, без да отбележи, че тази поправ-

ка е направена в рецензията на А. Наумов, която очевидно не е била известна на Кабакчиев.

⁴³ Цитираният тук превод е поместен също в: Стара българска литература. Т. 2. Ораторска проза (съст. и ред. Л. Грашева). С., 1982, с. 215 и бел. на с. 350–352; ср. също Д. Иванова-Мирчева. Задачи на изучаването на българския книжовен език от XIII – XIV в. и първата четвърт на XV в. – В: Търновска книжовна школа. Т. 3. С., 1984, с. 195–196; Кл. Иванова. Патриарх Евтимий. С., 1986, с. 59.